

HÖGSKOLAN
DALARNA

Arbetsrapport

Ensamhet – gemenskap

Ett spänningsfält i Vilhelm Ekelunds
författarskap

Mattias Aronsson

Nr: 2012: 1

Högskolan Dalarna arbetsrapport nr 2012:1
ISBN: 978-91-85941-43-8
ISSN: 1653-9362
© Författaren

Ensamhet – gemenskap

Ett spänningsfält i Vilhelm Ekelunds författarskap

Mattias Aronsson

Abstract

Ensamhet – gemenskap. Ett spänningsfält i Vilhelm Ekelunds författarskap [Solitude and intellectual and spiritual community. Themes with a complex relationship in the works of Vilhelm Ekelund]

For the Swedish poet, essayist and aphorist Vilhelm Ekelund, *ensamhet* (solitude) and *gemenskap* (intellectual and spiritual community) were highly complex notions, with various and often contradictory meanings. In this article, I argue that both concepts have positive as well as negative connotations in Ekelund's texts. Solitude can be sweet and delightful and the poet/writer may long for it, but it can also appear to him as a sordid and painful state. In the same way, life with other people may be just as difficult and complicated.

I show that Ekelund as a young poet both embraced solitude as a positive notion and suffered from depressing isolation. The theme of solitude also appeared in his early prose as a heroic stance fitting for an extraordinary person. According to Ekelund, the fate of the truly gifted artist is loneliness, and he will find great difficulties connecting with people around him. In fact, he will find intellectual and spiritual community only when communicating with the great precursors – in Ekelund's case that meant the prominent figures of Greek and Roman cultural heritage. "Modern" artists interested him only in so much as they openly venerated this classicist tradition.

Ekelund may have despaired at the idea of an intellectual or spiritual community with his contemporaries; he was, nevertheless, optimistic regarding the ability of later generations to understand him. He was convinced that he did not write for people in his own time but, indeed, for posterity.

Key words:

Vilhelm Ekelund, solitude, loneliness, intellectual and spiritual community

Mattias Aronsson

Lektor i franska Högskolan Dalarna
e-post: mar@du.se

Ensamhet – gemenskap

Ett spänningsfält i Vilhelm Ekelunds författarskap

Men herre gud! jag önskar mig ingenstans och öfverallt – oförmögen att undvara människor, ur stånd att undvara ensamhet – och aldrig i stånd att riktigt afväga de bägge behoven, ytterlig åt båda håll och alltid söndersliten.¹

Alla diktare, för att inte säga alla människor, har väl någon sorts förhållande till begreppsparret *ensamhet – gemenskap*. För Vilhelm Ekelunds del handlade det, som antyds i citatet ovan, om en komplex och mångfacetterad relation.² Ibland framstår naturligtvis de båda begreppen på gängse, dualistiskt vis som varandras motsatser i hans författarskap. Men det är långtifrån

¹ Vilhelm Ekelund [brev till Gustaf-Otto Adelborg, 1906], *Brev 1896-1916*, red. Nils Gösta Valdén & Algot Werin, Lund 1968, s. 63-64.

Vilhelm Ekelunds verk citeras här enligt följande upplagor: *Sak och sken*, Stockholm 1922; *Lyra och Hades*, Stockholm 1930; *Det andra ljuset*, Stockholm 1935; *Elpidi*, Hälsingborg 1939; *Atticism – humanism*, Hälsingborg 1943; *Nya vakten*, Hälsingborg 1953; *Ars magna*, Hälsingborg 1954; *In silvis cum libro*, Hälsingborg 1957; *Brev 1896-1916*, red. Nils Gösta Valdén & Algot Werin, Lund 1968; *Brev 1917-1949*, red. Nils Gösta Valdén & Algot Werin, Lund 1970; *Antikt ideal. Båge och lyra*, komment. Per Erik Ljung, Lund 1983 [original 1909 resp. 1912]; *Böcker och vandringar. Från studie-år i Tyskland* (Facs. av 2:a uppl., innehållande Tyska utsikter), komment. Nils Gösta Valdén, Lund 1991 [original 1923]; *Metron. Attiskt i fågelperspektiv*, komment. Nils Gösta Valdén, Lund 1994 [original 1918 resp. 1919]; *Nordiskt och klassiskt. Veri similia I – II*, komment. Sven Lindqvist & Nils Gösta Valdén, Lund 1999 [original 1914, 1915 resp. 1916]; *Samlade dikter I-II*, red. Jonas Ellerström & inledn. Katarina Frostenson, Stockholm 2004.

² K.-A. Svensson citerar ifrågavarande brevavsnitt i sin biografi *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922-1949* (Lund 1958, s. 37) och slår fast att det rör sig om ett ”skarpt och hänsynslöst självporträtt”. Han fortsätter på följande vis: ”I [Ekelunds] natur låg ett mycket starkt behov av den omedelbara sympatiska kontakt som nu en gång endast är möjlig i direkt samvaro [...] Men sådan samvaro kunde – ofta av ringa anledning för utomstående att döma – lätt förolyckas, och det följde förfärliga reaktioner, som avskräckte honom och tvang honom till allt längre perioder av ensamhet. Åldern kom, dess skarpa illusionsfria syn på människovärlden fullbordade isoleringen.” (*Ibid.*, s. 37.) Faktum är att ensamhet är ett ord som ofta återkommer när Vilhelm Ekelunds författarskap och personlighet diskuteras. Algot Werin inleder sin stora biografi (*Vilhelm Ekelund 1880-1908*, Lund 1960, s. 5) med att konstatera att Ekelund ”hade i sin natur en viss skygghet och levde aldrig mycket med värld och människor”. Presentationen som Erik Hjalmar Linder ger i femte bandet av *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (Stockholm 1952, s. 201) är den av en ”djupt särpräglad och mycket ensam personlighet”. Johannes Edfelt mindes honom i ”Dagens eko” den 3 september 1949 som ”den store ensamme i senare tidens svenska litteratur” (återgivet i minnesskriften *En bok om Vilhelm Ekelund*, red. Axel Forsström & K. A. Svensson, Lund 1950, s. 255). Även Ernst Norlind, som kände Ekelund under uppväxtåren, uttrycker en liknande åsikt – i det att han skriver: ”Han var säkerligen en av de ensamaste människor som levat.” (*Ibid.*, s. 29.)

alltid frågan om en entydig dikotomi, där ensamhet och gemenskap står emot varandra som motpoler, och där en sida tillskrivs positiv betydelse och den andra negativ. Bilden är mycket mer komplicerad än så. Ensamhet och gemenskap är mångtydiga begrepp i Ekelunds texter – och båda termerna framstår som såväl positivt som negativt laddade. På de följande sidorna har jag för avsikt att visa hur ensamheten i Vilhelm Ekelunds författarskap kan vara nödvändig och ljuv, men också fjättrande och sönderslitande smärtsam. På liknande vis är mänsklig gemenskap för honom behäftad med både positiva och negativa konnotationer. Som läsare av Ekelunds texter inser man nämligen snart att han var en konstnär som både värnade om och led av sin ensamhet – samtidigt som han såväl föraktade som längtade efter mänsklig gemenskap.

Min slutsats är att motivkomplexet ensamhet och gemenskap utgör ett viktigt spänningsfält som kommer till uttryck i författarens mångskiftande och ibland motsägelsefulla verk. Min förhoppning är att föreliggande studie ska bidra till en ökad förståelse för hur centralt begreppsparat ensamhet – gemenskap är i Vilhelm Ekelunds författarskap. Med en god kännedom om detta spänningsfält blir det också lättare att fullt ut greppa komplexiteten i Ekelunds verk.³

Poetens ljuva, melankoliska ensamhet

För den unge poeten Vilhelm Ekelund har ensamheten ofta ett ljuvt och melankoliskt skimmer över sig. I den tidiga dikten ”Ensamhetens stämningar” (*Samlade dikter I*, s. 10)⁴ talas det exempelvis om ”tystnadens salighetsrusning” som ”till domnad ro vaggar enslingens själ”. Diktarrösten konstaterar också: ”Du har anat den balsam för längtans kval, / som i tystnad och ensamhet göms” (*ibid.*, s. 10). Motivet återkommer i dikten ”Ensamhet” från samlingen *Syner* (1901), vilken innehåller omkvädet: ”Ensamhet, / smärteljuva! / Vårdoft för min själ...” (*Samlade dikter I*, s. 84). Man kan således konstatera att ensamheten i dessa tidiga poem allt

³ Ensamhet och gemenskap är grundläggande mänskliga begrepp och det är därför knappast underligt att forskare har studerat deras roller i enskilda författarskap. Som exempel kan anföras Bengt Landgren som inleder sin avhandling *Ensamheten, döden och drömmarna. Studier över ett motivkomplex i Gunnar Ekelöfs diktning* (diss. Uppsala 1971) med en genomgång av detta begreppspar. Även Jimmy Vulovic studerar dem i sin avhandling *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner* (diss. Stockholm 2009). Såvitt författaren till denna artikel vet föreligger dock ingen liknande undersökning inriktad på Vilhelm Ekelunds författarskap.

⁴ Ursprungligen tryckt i tidskriften *Nordisk Revy* 1898 och signerad ”Ove” [Otto Vilhelm Ekelund]. Publicerad i bokform för första gången i *Den ensammes stämningar*, 1984. (Se Jonas Ellerströms kommentarer i Vilhelm Ekelund, *Samlade dikter I*, s. 245.)

som oftast förses med positiva konnotationer. Det är ett läkande och rofyllt tillstånd som räddar diktaren från hans själsliga sjuka.

Den välkända dikten ”Då voro bokarna ljusa” från *Melodier i skymning* genomsyras också av en nostalgisk, bitterljuv stämning. Den avslutande strofen lyder som följer: ”Mot sakta mörknande kväll jag / färdas vänlös.” (*Samlade dikter I*, s. 176.) ”Vänlös” är naturligtvis ett intressant ordval. Det visar diktarijagets ensamhet och isolering från omvärlden – kanske tydligare än det mer frekventa men därför också slitnare adjektivet ”ensam” hade gjort. Det ger förmodligen också läsaren associationer till ”värnlös” och indikerar på så vis diktarens hudlöshet och längtan efter skydd. Motivet med en ensam, melankolisk jagfigur som på ett distanserat vis betraktar världen och människorna omkring honom är knappast nytt inom lyriken, snarare kan det väl betraktas som en etablerad genrekonvention. Motivet finns inte minst hos de franska diktare (till exempel Baudelaire, Verlaine och Mallarmé) som Ekelund influerades av under sin tid som poet.

En annan sida av den positiva ensamheten är förknippad med den trotsigt heroiska livshållning som framträder i Vilhelm Ekelunds texter efter brytningen med poesin. Som jag kommer att visa i nästa avdelning gäller det i synnerhet de tidiga prosaessäerna, det vill säga de verk som tillhör vad som brukar benämnas Ekelunds heraklitiska period.

Ensamhetens nödvändighet – en heroisk hållning för undantagsmänniskan

Nedan följer några exempel på den sammanbitna livsåskådning som Vilhelm Ekelund för fram i sina tidiga prosaverk, alltifrån *Antikt ideal* (1909) och ett tiotal år framåt. I dessa skrifter hävdar han bland annat att isolering är nödvändig för geniet – och att undantagsmänniskans öde är att vara ensam och oförstådd av sin samtid. I *Båge och lyra* från 1912 skriver han exempelvis: ”’Förståelse’ –: för den passive, lame, den ’vackert drömmande’. Den modige trånar ej efter förståelse. Ju oförståddare, desto friskare” (*ibid.*, s. 214). Och om författarens stora inspirationskälla Herakleitos heter det:

Han kände alltför djupt hvilken oöfverstiglig klyfta som skiljer den geniales af lifsintensitet och lifssmärta på hvarje ögonblick bräddade ande från den vanliga människans lättlevande docksjäl, för hvilken lifvet löser sig som ett enkelt räkneexempel. (*Antikt ideal*, s. 75.)

Apropå en annan förebild, Auguste Comte, noterar han: ”Är man ej af hvardagens art, har man sällan annan utsikt än få tillbringa lifvet i ensamhet” (*Attiskt i fågelperspektiv*, s. 153). En rimlig tolkning av dessa textutdrag är väl att Ekelund själv varken ansåg sig vara en ”docksjäl” eller av ”hvardagens art” – utan att han tvärtom identifierade sig med ”den modige” och kanske rentav ”den geniale” i exemplen ovan.

Ekelund skriver vidare om ”glädjen af att bo hos sig själf” och om faran för en produktiv människa att bo ”i världen” (*Båge och lyra*, s. 191-192). Han avslutar resonemanget med att konstatera: ”En viss isoleringskonst är och blir väl en af hufvudbetingelserna för allt friskt, djupt, doftande, allt verkligt produktivt.” (*Ibid.*, s. 192.)

Man kan notera att under samma period som Ekelund utvecklade sin heraklitiska livsfilosofi och hyllade ensamheten och oberoendet började han även använda sig av aforismen som uttrycksmedel. Det lakoniska och kärvt korthuggna i denna konstform rimmade med all sannolikhet väl med den livsåskådning som han anammade under dessa år. Det är därför knappast förvånande att han i *Antikt ideal* (s. 127) kopplar samman de båda fenomenen genom att – i en aforism – konstatera: ”De ensamme ha alltid älskat aforismen.”

Ett envist hävdande av ensamheten som livsnödvändighet för den skapande människan växer alltså fram i prosaverken under tiotalet. Men även under senare epoker skulle Ekelund många gånger uttrycka liknande tankegångar. I *Sak och sken* från 1922 skriver han: ”Den som är resolut olycklig, resolut fattig, resolut ensam, resolut föraktad – ack, han är ofta afvundsvärdare än alla dem man kallar lyckliga, ärade, vänrika.” (*Ibid.*, s. 160.) Denna outsiderposition återkom Ekelund ofta till. Han ville under hela sitt författarskap se sig som utstött – men också som en människa som själmant vänder ryggen åt världen och åt sin samtid. Här följer några exempel ur den senare produktionen där ensamheten framställs som ett ideal och som nödvändig för konstnärlig verksamhet. I trettiotalverket *Det andra ljuset* skriver han:

Ensamhet är konst. Såsom halfhet är den ett svårt; såsom helhet lätt – som konsten. (*Det andra ljuset*, s. 61.)

Den, som håller oberoendets ideal och dess lycka i full bestämdhet och klarhet för sig, kan i själfva verket ej vara olycklig. (*Ibid.*, s. 68.)

I aforismsamlingen *Atticism – Humanism* från 1943 heter det:

All verklig produktivitet är ur inre isoleringskraft. (*Atticism – Humanism*, s. 12.)

Ett lif, helt och hållet uppsvulget i konstanten, för nödvändigt till asketik och ensamhet. (*Ibid.*, s. 44.)

Och i de postuma volymerna *Nya vakten* och *Ars magna* kan man finna rader som dessa:

Oafhængigheten har varit min härskande passion. Hur ofta har jag ej sagt mig, i klenmodiga stunder: den har ödelagt ditt lif! – Den förutan skulle jag stupat, innan min verkliga bana begynts; innan jag vetat hvad glädje är. (*Nya vakten*, s. 97.)

Hur vill den ensamme försvara sig, om ej genom att *skänka*? – Häri ligger hans ständiga ängslan, hans inspiration, hans andliga växandes hufvudkälla. (*Ars magna*, s. 116.)

Den, för hvilken ensamhet är en ständig *eröfring* – af syn, af molnlös himmel, af andlig rörelsefrihet – han har gjort upp med all ensamhetskänsla! (*Ibid.*, s. 121.)

Den talande talar alltid ur ensamhet. (*Ibid.*, s. 125.)

Enligt Vilhelm Ekelund skapar den produktiva människan alltså sin lycka genom att ur ensamheten utvinna kreativitet och inspiration för sin skapande verksamhet. Ensamheten kan också framställas som en sorts livsbelöning som författaren gör sig förtjänt av genom sin upphöjda strävan efter sanning. En sådan tanke finns till exempel uttryckt i verket *In silvis cum libro* (s. 119):

Ju mera man eftersträfvat sanning och rättighet i sitt förhållande till människorna, ju mera har man rätt till ensamhet. Så först erfar man helt dess välgörande makt.

Jag har nu gått igenom ett antal fall då den utvaldes ensamhet får positiva konnotationer i Vilhelm Ekelunds verk. Jag har visat hur ensamheten länkas till undantagsmänniskans frihet och skapande verksamhet och därför framstår som ett i grunden positivt tillstånd för författaren. Ekelund är förstås bara en i raden av frihetspredikare inom svensk litteratur.⁵ För honom är andens frihet – eller som han uttrycker det på flera ställen, den ”inre

⁵ Se exempelvis Göran Häggs intressanta essä med titeln ”Individ och gemenskap i svensk litteratur” i *Svensk tidskrift* (1987: nr. 4-5, s. 276-291). Han driver här tesen att frihetsdyrkan och individualism har varit helt dominerande inom vårt lands litteraturhistoria, och att gemenskapen, när den alls har förekommit, med ytterst få undantag varit ”föremål för hat, kritik eller löje” (*ibid.*, s. 277). Detta gäller även för de s.k. proletärförfattarna, vilka enligt Hägg i förvånansvärt liten grad har hyllat kollektivets gemenskap (*ibid.*, s. 285).

rörelsefriheten”⁶ – helt nödvändig för att kunna existera och skapa. Det är alltså inte underligt att ensamheten, så länge den förknippas med frihetstemat, framstår som positiv i Ekelunds verk. Men motsatsen förekommer som sagt också. I nästa avdelning övergår jag till att visa exempel på ensamheten som ett negativt laddat motiv.

Konstnärens smärtfyllda ensamhet

Den unge skalden Vilhelm Ekelund besjunger inte bara ensamhetens positiva sidor – som vi sett tidigare – han låter också förstå att diktarens isolering kan vara smärtsam att bära. I dikten ”Afton på färden” ur *Hafvets stjärna (Samlade dikter II, s. 56)* skriver han exempelvis:

Genom livet jag färdas / tom onyttig, / detta hjärta har aldrig / stillats vid ett annat, detta öga aldrig
/ gråtit vid likars kval

Ensamhetsmotivet länkas också, som vi kan se nedan, till begrepp som förtvivlan, smärta, sår och kval. Samtliga exempel härrör från diktsamlingen *Dithyramber i aftonglans*:

Mig var beskärd av ödet / tung och ensam väg, / sinnets kamp hårda, / förtvivlan, tung till döden,
(”Till Ola Hansson”, *Samlade dikter II, s. 99.*)

Sår och sår och smärta / livet skänkte utan tal, / och du vände, hjärta, / bort till ensamt hemligt
kval. (”Hjärtats väg”, *ibid.*, s. 114.)

Åh det finns stunder, då så ensam / sig själen känner, att det smärta / att se sin hand. (”Åh det
finns stunder –”, *ibid.*, s. 121.)

Ibland lider konstnären på grund av att sångarguden har övergivit honom. Diktarijaget är naturligtvis glatt så länge han känner sig uppfylld av gudomen, men så snart denna samhörighetskänsla försvinner blir tonen en annan:

Ve mig! Ve / av sången övergivne. / Det svindlar mig att vara allena. (”Bön ur öde tid” ur *In candidum, Samlade dikter II, s. 7.*)

⁶ Se t.ex. *Ars magna* (s. 132) och *In silvis cum libro* (s. 31).

Den stora stadens ensamhet verkar enligt Vilhelm Ekelund negativt på den skapande människan, det framgår tydligt från många formuleringar i de tidiga prosaverken. ”De stora städerna äro helt säkert icke det rätta hemmet för andligen frambringande människor” skriver han exempelvis i *Båge och lyra* (s. 197) – ett av många verk publicerade under den period då författaren befann sig på kontinenten, på flykt undan den svenska rättvisan.⁷ Ekelund kände sig uppenbarligen mycket isolerad i sin exil. I *Antikt ideal* (s. 125) skriver han apropå Berlin: ”Tre år i en stad – och ej ett minne som kommer hjärtat att värmas, ej ett öga som man längtar att möta igen...” I reportagetexterna samlade i *Böcker och vandringar* möter man på många ställen desillusionerade reflektioner om ensamheten i staden, om exilens isolering där inga vänner finns som stöd i livets svåra stunder. Som exempel kan anföras följande passager:

En nordbo i Berlin får bita öfver mycket. Det hårda och kalla sticker honom emot ifrån allt. (*Ibid.*, s. 49.)

I den stora staden hvilar lifvets massa tyngre öfver det känsliga sinnet. Lifvets möjligheter ila förbi honom i beständig ström, anleten dyka upp och försvinna; i en sjuk stund möter han en blick, där han tycker sig känna igen sin själs innersta, egnaste, djupaste. Och åter är det borta för att aldrig mer korsa hans väg. (*Ibid.*, s. 151.)⁸

Den personliga isolering som man kan skymta i Ekelunds litterära produktion från de första exilåren – ungefär fram till mitten av tioalet – framträder bara ännu tydligare i de brev han skrev under perioden ifråga. I korrespondensen från år 1911 visar sig ensamheten i all sin ömkliga tydlighet. Det framgår att Ekelund vid den här tiden framlevde sina dagar i ett närmast totalt armod.⁹ Ekelund berättar här om den misär han lever i, hur han svälter och far illa – och han hotar upprepade gånger med självmord. Han ber om pengar för att kunna köpa mat för dagen, klagar över sin oförmåga till arbete samt uttrycker sin fruktan för att bli

⁷ På Styrös i Göteborgs skärgård hade Ekelund den 28 juni 1907 i berusat tillstånd givit sig på en länsman och av denna anledning dömts till böter och fängelse för våld mot tjänsteman. För att slippa avtjäna sitt straff valde han att lämna landet – vilket blev början på en exil som skulle vara ända till 1921. För en mer ingående redogörelse för uppträdet på Styrös, se t.ex. Werin (1960, s. 324-327) och Anders Olsson (*Ekelunds hunger*, Stockholm 1996, s. 14-15).

⁸ I detta sammanhang bör också prosadiktsviten ”Vae soli I-V” nämnas. Dessa dikter, vars latinska titel betyder ”Ve den ensamme”, tar upp en liknande tematik och publicerades ursprungligen i *Böcker och vandringar* (se Vilhelm Ekelund, *Samlade dikter II*, s. 194-196).

⁹ Se exempelvis ”tiggARBREVEN” till vännerna Berndt Rutger och Birger Liljekrantz (Vilhelm Ekelund, *Brev 1896-1916*, s. 110 och 119-122).

hemskickad som lösdrivare.¹⁰ Den nu drygt trettioårige Ekelund konstaterar att myten om den svältande konstnären hör ungdomen till – men att den nu har visat sig vara ohållbar:

Är man yngre kan där väl vara lite grand äfventyrlig Reiz i misären stundom, men sedan blir det så förtorkadt att man spricker. (*Brev 1896-1916*, s. 173.)

Ekelunds privata isolering verkar därefter snarare tillta än minska när han flyttar från Tyskland till Danmark. Från sin danska exil skriver han år 1913 bland annat att ”jag är alldeles solo”, ”jag träffar ingen, hör från ingen”, ”jag träffar inga svenskar” samt beklagar sig över att ”ingen svensk besöker mig”. (*Ibid.*, s. 143-148.)

Från Århus skriver Ekelund tre år senare att han befinner sig i en förfärlig kris och att han förmodligen måste åka ifrån staden:

Men hvart? En mördande ensamhet öfverallt. Reste jag till Tyskland, där jag lefvat i så många Herrans år, visste jag knappast en ”bekant” som jag kunde träffa. I Köpenhamn icke *en*, fast jag bott där en tre, fyra års tid väl, allt i allt. Det är förtvifladt att tänka på; och det svindlar för ögonen på mig. (*Ibid.*, s. 195-196.)

I dessa brev från 1916 nämner han också sin ”folkskygghet” (*ibid.*, s. 199) och utbrister:

[...] jag lefver i den tråkigaste, ömkligaste isolation, utan vänner, ja t.o.m. nästan utan ”bekanta” [...] det är ett så bittert och förödmjukande surrogat detta – att umgås med människor bara genom penna och bläck. (*Ibid.*, s. 204.)

Som vi ser beklagar sig Vilhelm Ekelund i sin privata korrespondens ofta över sin isolering, och han verkar se en oförmåga hos sig själv att inleda och upprätthålla vänskapsrelationer.¹¹ I det publicerade verket framträder även en stark *ovilja* att interagera med andra människor – ja, att över huvud taget befatta sig med samhället och samtiden. Detta tema studerar jag mer ingående i nästa avdelning, där jag går igenom ett antal fall då motivet gemenskap får negativa konnotationer i Ekelunds verk.

¹⁰ Ekelund skriver att hans klädsel drar ordningsmaktens blickar till sig och får honom att framstå som en misstänkt individ. Han saknar exempelvis ordentliga skor och byxhängslen – de senare har han tvingats sälja och ersätta med segelgarn som han funnit i hamnen i Hamburg (Vilhelm Ekelund, *Brev 1896-1916*, s. 137).

¹¹ Breven i sig vittnar förstås många gånger om motsatsen. Ekelund kunde helt visst odla vänskapsrelationer och han korresponderade under olika epoker flitigt med bland andra Gustaf Ullman, Gustaf-Otto Adelborg och Birger Liljekrantz. Intima kvinnliga förtrogna hade han i Amelie Bjerre, Kerstin Hamilton och Ella Due. K.-A. Svensson (1958) har också i varma ordalag skildrat sin långa vänskap med honom. Detsamma gäller Carl Johan Björklund, Hjalmar Ekström och Walter Klein i *En bok om Vilhelm Ekelund* (1950).

Om omöjligheten att känna gemenskap med andra människor – i synnerhet i samtiden

Vilhelm Ekelund hade föga till övers för sin litterära samtid. Detta faktum är välbelagt, både av Ekelundforskningen och av vittnesmål från människor i hans närhet.¹² Det räcker för övrigt att gå till författarens publicerade verk för att finna bevis på ett sådant avståndstagande. Vilhelm Ekelund skriver ofta i raljerande ordalag om den litterära publiken, om författares sällskapssjuka och om deras jakt på uppskattning av omgivningen. Den erkänsla författaren kan få av ”de ädla människorna” i samtiden är alls ingenting att sträva efter enligt Ekelund. En äkta konstnär bör i själva verket undvika den, ty:

De ädla människorna taga i själva verket anstöt af allt som är produktivt, nytt, starkt, ärligt [...] Det finns en ting bland andra, som är värd att sträfva efter för den allvarligt syftande konstnären: att förvärfva sig de ädla människornas förakt. (*Antikt ideal*, s. 65.)

Den skapande människan bör alltså vinnlägga sig om att bli så avskydd som möjligt i sin samtid. Ett annat exempel som kan lyftas fram är från *Lyra och Hades* (s. 118), där Ekelund slår fast: ”Enda vägen till stort inflytande är en solid impopularitet.” Att söka läsarnas sympati ser han som förkastligt – det är att vara en ”ambitieux féminin” (*Båge och lyra*, s. 237). I *Atticism – Humanism* (s. 21) citerar Ekelund en strof av Fredrik II:s general, Ewald von Kleist: ”Ein wahrer Mensch muss fern von Menschen sein” och faller sedan följande kommentar: ”Så modiga skalder (att inte tala om generaler) finge man leta efter – i vår gemenskapsfjesktid”.

En sak tycks stå helt klar: att söka gemenskap genom att fjäska till tidens smak är det sista Vilhelm Ekelund ska anklagas för. Däremot kan man nog träffa på läsare som finner nedanstående rader ur *Antikt ideal* en aning pretentiösa. Ekelund hävdar här att ett erkännande från publiken är det yttersta tecknet på en konstnärs misslyckande.

¹² Som exempel på det senare kan anföras Walter Klein (”Minnesbild av Vilhelm Ekelund” i *En bok om Vilhelm Ekelund*, 1950, s. 69-87) som uttrycker författarens inställning i följande ordalag: ”Ekelunds attityd mot flertalet litterära samtida var, så länge jag känt honom, med ett mycket blott uttryck sträv; jag skulle snarare vilja beteckna den som fientlig, misstänksam defensiv och ej sällan aggressiv. Ekelunds ensamhet och isolering var från början kanske instinktiv och ofrivillig, men blev nog med åren en med envis iver vidmakthållen skyddsställning.” (*Ibid.*, s. 71.)

Hur är det möjligt för en poet af ärlighet att *utgifva* sina alster? Hans högsta sträfvan går snörrätt emot allt hvad ”publik” heter. Hans högsta önskan är att under en ständigt stegrad produktion *reducera* sitt publikum till ett minimum. Då han kastar ut sin andes barn, frågar han ej: skall jag vinna några nya läsare? skall jag möta sympati? Han frågar i stället: hur många läsare skall jag förlora? Intet är så smärtsamt för honom som ”erkännande”, ty det kommer honom att tvifla på sin ärlighet –: alltså har jag sjunkit, alltså har min andes högekänsla förminskats, förslappats till ett vanligt; jag har ej vårdat mig tillräckligt om det sällsynta, det ”gudomliga” i mitt väsen! Ve mig! Jag har syndat mot guden. (*Antikt ideal*, s. 57-58.)¹³

Typexemplet på en sådan sjunken, förminskad och förslappad författare är Jean-Jacques Rousseau. I honom finner Ekelund ”en människa som är så vidrigt värnlös, så utan all stolthet och manlig vrede inför de ynkliga misärer som ’vänner’ och ’väninnor’ (!) spunnit in henne i, och som en man skulle ha gjort sig fri från med en spark” (*Veri similia I*, s. 120-121). Ekelund ironiserar skarpt mot Rousseaus påstådda ömtålighet och känslighet och far ut mot hans beroende av mecenater:

Att nu icke tala om hans protektionslystnad. Han är prototypen för den moderne artisten och poeten med deras jakt efter beskyddare och beskydderskor. Protegé-och-älskare – det är idealet. ”Maman”! (*Ibid.*, s. 122.)

Som jag visat i en tidigare studie är Rousseau en författare som mycket ofta får finna sig i att bli smäddad i Ekelunds skrifter från tiotalet.¹⁴ Mer förvånande är kanske då att även en sådan hyllad förebild som Goethe får sig en släng av sleven:

Goethes stora behof af vänner, erkännande och uppmuntran från samtiden faller i ögonen och ger sig de naivaste uttryck i alla hans lifsepoker. Hvad är ”eftervärlden” för honom mot den sköna eliten af samtida, i hvars hjärtan han vet att skaffa sig plats! (*Metron*, s. 43.)

Varför lade då Ekelund så mycket energi på att förarga sig över Rousseaus, Goethes och andra konstnärers jakt på uppskattning från samtidens mondäna publik? En förklaring finns kanske i *Nya vakten* (s. 84-85). Ekelund skriver där om ”den lättörda och lättuppjagade afsky

¹³ Vilhelm Ekelunds förhållande till publiken och till det litterära etablissemang har studerats av Per Erik Ljung. I sin avhandling *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen* (diss. Lund 1980, s. 52) skriver han exempelvis att ”klyftan mellan diktaren och de oförstående, publiken, dominerar och strukturerar stora delar av Ekelunds författarskap”.

¹⁴ Mattias Aronsson, ”Vilhelm Ekelund och den fransk-italienska kulturfären. Några nedslag i de tidiga prosaverken – från *Antikt ideal* (1909) till *Attiskt i fågelperspektiv* (1919)” i *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 130: 2009, s. 85-101.

för allt lättvindigt prål med *känslor*, hvilken hört till min naturs oeftergifligaste beskaffenhet”. Och han fortsätter i följande ordalag:

Min ställning till den mänskliga sammanlefnaden, konflikter och ensamhet ha fått sin färg af denna – jag kunde väl säga – yrvakna ömtålighet. Långt ifrån att tillfredsställas af Rousseau i denna punkt, såg jag tvärtom en af grunderna för hans olycka i hans otrohet mot den klarare, redligare känslonatur, som i hans ungdom närmade honom till den klassiska forntiden. (*Ibid.*, s. 85.)

Det var alltså Rousseaus avfall från ”den klassiska forntiden” som Ekelund vände sig mot. Den fransk-schweiziske filosofen var alltför sentimental och ”feminin” för att kunna tilltala Ekelund och dennes antika ideal.

Om ingen känsla av gemenskap är möjlig med samtidens publik eller ens med moderna författare, finns dock alltid möjligheten att återvända till de klassiska läromästarna. Det är denna uppfattning av samhörighet med främst antika grekiska och latinska lärare och förebilder som jag ska ta upp i nästa avdelning.

Gemenskap med de stora förebilderna: ”Sökt af de bästes tankar”

För Vilhelm Ekelund är riktig samvaro liktydigt med att umgås med de stora heroerna. Den högsta samhörigheten är den med antika föregångare, samt med sådana ”moderna” konstnärer – från renässansen och framåt – som tillräckligt starkt uttryckt sin beundran för klassikerna. De stora läromästarna finns med från den tidiga diktningen till de sena aforismerna. De finns där som tröst, som stöd och som bot mot ensamhetens kvalfyllda tomhet. I en dikt ur samlingen *Hafvets stjärna* från 1906 skriver han exempelvis:

Döde skald, på min vandring igen
Är du min ensamhets tyste vän. (ur sviten ”Ej vet jag vägen som går till dig”, *Samlade dikter II*, s. 50)

Och i *Atticism – Humanism* från 1943 (s. 169) heter det:

Tomma studier, tomma namn ha aldrig existerat för mig. Allt var umgängestörst, ensamhetsfruktan
– blod-törst.

”Att läsa väl är ett av de stora nöjen som ensamheten har möjlighet att skänka en” skriver Harold Bloom i inledningen till *Hur du ska läsa, och varför* och han hävdar också att diktkonst ”gör ensamheten lättare att bära”.¹⁵ Detta *credo* hade mycket väl kunnat formuleras av Vilhelm Ekelund. För även han läste, som vi har sett, för att lättare kunna bära sin ensamhet – det var av ”umgängestörst, ensamhetsfruktan” han studerade. Och läsningen var naturligt nog ett livselixir som måste intas dagligen:

Icke en dag kunde jag undvara *min* umgängeskrets, mina andligt befryndades sällskap, hvars bilder lefva för mitt öga i evig vårlufts nyhet. Denna nöd och detta tvång vardt min djupa lycka i lifvet. Med hvilken ensamhet ock jag den köpt – aldrig gjorde jag bättre köp! (*Lyra och Hades*, s. 176.)

Stöd för sin vurm för antika ideal och studium av klassikerna hittar Ekelund naturligtvis hos sina heroer – till exempel Friedrich Nietzsche. Om honom heter det i en essä med det talande namnet ”Ur Nietzsches antikupplevelser”:

Det antika idealet blef ett vapen i hans hand mot pessimismen, förutan hvilket han ej kan tänkas. Antiken är hans lyckligaste upplevelse, hans stora räddningskälla. (*Böcker och vandringar*, s. 94.)

När Ekelund påstår att Nietzsche tidigt måste ha fått ”känslor af en öfverraskande frändskap” med antiken (*ibid.*, s. 93) är det med all sannolikhet lika mycket sina egna upplevelser han har i åtanke.

Även hos Auguste Comte finner Ekelund stöd för sin tes om att undantagsmänniskan bör leva med de stora läromästarna ur det förgångna: ”’De högsta andarna, redan nu’, säger Comte, ’lefva i tankarna, långt mera med de stora hädanfarna än med de lefvande.’ Och han spår om en stigande utveckling i denna riktning!” (*Attiskt i fågelperspektiv*, s. 153.)

Om en annan viktig inspirationskälla och läromästare, Giacomo Leopardi, skriver Ekelund att ”en sådan diktare är ett stycke brinnande lif kastadt in i ens själ, reellare än allt hvad det reella lifvet är i stånd att skänka” (*Antikt ideal*, s. 123).

Känslan av själsfrändskap med de stora förebilderna är alltså den viktigaste formen av gemenskap för Ekelund.¹⁶ En grundläggande källa till denna samhörighetskänsla är *smak*:

¹⁵ Harold Bloom, *Hur du ska läsa, och varför*, Stockholm 2001, s. 15.

¹⁶ K.-A. Svensson, som kände Ekelund personligen och umgicks med honom regelbundet i många år, har påtalat just detta. I sin biografi (1958, s. 37) skriver han: ”[Ekelund] tycktes som genom en trolldomskraft ha nått fram till *intimaste* kännedom om många personligheter i det förflutna. När jag satt och lyssnade på honom, kunde jag gripas av den egendomliga känslan av att han varit mångårig umgängesvän inte bara med män som Gottfried Keller och Schopenhauer, utan med Goethe och Platon, och tillbringat goda dagar och aftnar i deras sällskap...”

Smak är en säker brygga mellan människa och människa: mellan ensamhet och ensamhet. Smak är en ständig vänskapsfest. (*Elpidi*, s. 56.)

På samma sida slår Ekelund också fast: ”Intet tommare, ensammare, sällskapssjukare – än smaklösheten!” (*Ibid.*, s. 56.) Smak är alltså det kitt som förenar de solitära människorna i Ekelunds värld. Om man lever med de stora föregångarnas tankar omkring sig kan isolering uthärdas. Ja, då blir ensamheten till och med eftersträvansvärd:

Om något är en *smak-sak*, då är det ensamhet! Endast en stor smak gör ensamhet möjlig att bära, och gör den lätt att bära. Endast med en stor smak kan ensamhet – försvaras. (*Det andra ljuset*, s. 106.)

Sökt af de bästes tankar: så *besökt* låg hvarje sann ensamhet. (*Ibid.*, s. 107.)

Ensamhet är en stor *smak-sak*. Ty hvad är väl ensamhet? – Något som blott kan stillas och tillfredsställas genom allra bästa sällskap, allra bästa smak-uppfylldhet. (*Ars magna*, s. 72-73.)

Denna smakgemenskap är naturligtvis exklusiv – och exkluderande – till sin natur. I *Atticism – Humanism* (s. 28-29) skriver Ekelund att det ligger en ”värmealstrande kraft af högsta värde” i att rikta sig till ”en fåtalig krets af smak- och kulturerfarna, af på en gång genomskådande och trosbundna, djupt besvikna och djupt hoppfulla”. Denna ståndpunkt kom Ekelund tidigt fram till. Redan i *Båge och lyra* från 1912 kan man finna rader som dessa: ”Lifvets finaste lockelse ansågo några vara detta: vinna aktning hos sällsynta människor.” (*Ibid.*, s. 231.)

För Vilhelm Ekelund är skrivandet och läsandet av litteratur att likna vid en korrespondens – en brevväxling där avsändare och mottagare kommunicerar över tidsåldrarna. Han konstaterar att ”allt hvad vi skrifva verkligt och lefvande” är brev. ”Det är bref till våra vänner, de samtida och de kommande.” (*Veri similia II*, s. 75.)¹⁷ Världslitteraturen blir då för honom en enda stor brevväxling, där epistlarna skickas från gångna epoker till samtiden och från samtiden vidare in i framtiden:

¹⁷ En liknande tanke uttrycks för övrigt i Ekelunds privata korrespondens från samma tid: ”Jag har alltid, trots allt, betraktat mina skrifter mindre som litterära arbeten än som ett slags bref, och min bästa inspiration har varit hoppet att vinna människor”, skriver han till Kerstin Hamilton i juni 1916. (*Brev 1896-1916*, s. 201.)

Är *det* icke hela den mänskliga "bildningen": en brefväxling? Vi sitta och läsa hvarandras bref, vi meddela att vi riktigt bekommit dem, och söka svara och tacka efter råd och lägenhet. (*Ibid.*, s. 75-76.)

Geniets lott i världen är alltså ensamhet, enligt Vilhelm Ekelund. Men med sin förfinade smak kan den genialiske genom konsten nå gemenskap med andra undantagsmänniskor. Denna exklusiva smakgemenskap kan som vi har sett förena människor från skilda epoker. Och som sista punkt kommer jag nu att redogöra för de gemenskaps- och samhörighetsband som Ekelund hoppades skulle binda honom samman med eftervärlden.

Eftervärlden

"Att vara filosof är att lära sig att dö" skriver Montaigne i nittonde kapitlet av sina *Essäer* och citerar då Cicero.¹⁸ Ur denna aspekt framstår Vilhelm Ekelund som en verklig filosof i sina skrifter. Någon ångest eller rädsla inför döden kan nämligen knappast skönjas i hans verk. För honom verkar hädanfärden endast innebära att han får sälla sig till de stora föregångarna:

Hur lätt att gå bort härifrån! De härlige vänta ju mitt möte; jag skall trycka deras händer, jag skall höra deras stämman. (*Antikt ideal*, s. 93.)

Som synes visar Ekelund knappast någon brist på självförtroende när han ser sig välkomnas av dessa "härlige" och skaka hand med dem. Han slår också fast:

Känslan af hemortsrätt i det godas värld, "bland de lyckliga odödliga", är den högsta lycka som kan vederfaras en dödlig (*ibid.*, s. 80).

Ekelund må ha varit likgiltig för uppskattning i sin samtid, denna kallsinnighet motsvarades *inte* av ett liknande ointresse av att bli ihågkommen av eftervärlden.¹⁹ Han var under hela sitt skapande liv övertygad om att kommande epoker skulle döma klokare och rättvisare än hans

¹⁸ Montaigne, *Blad ur Montaignes essäer*, urval och översättning jämte inledning av G. Åman-Nilsson, Stockholm 1923, s. 74.

¹⁹ Jfr. Sven Delblanc som i en essä om begreppet "ära" i Vilhelm Ekelunds författarskap ("Esse – videri. Idéhistoriska anteckningar till ett motiv hos Vilhelm Ekelund" i *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning*, årgång 81: 1960, s. 102-112) gör en grundläggande distinktion mellan två sorters ärelystnad i detta verk: en högre ambition hos geniet – som är inriktad på eftervärlden och som föraktar samtidens dom – samt en lägre och efemär ärelystnad karakteristisk för genomsnittsdiktaren, för vilken uppskattning av samtidens publik är liktydigt med ära. För Ekelund är naturligtvis endast den första sortens ärelystnad av godo.

egen – och att han då skulle få sin upprättelse. ”Parasiterna först! Originalen om hundra år” skriver han som trettioåring i *Båge och lyra* (s. 230) – och det råder knappast någon tvekan om att han räknar sig själv till den senare kategorin.

Mot slutet av sitt liv var Ekelund fortfarande lika övertygad om att hans verk hade tiden för sig – och att han själv skulle komma att tillhöra de lyckliga odödliga. I ett brev till vännen Walter Klein två år innan sin död skriver han exempelvis: ”Jag hör nu en gång till dem som kommer att ’dinera sent’, som Stendhal (inte vidare lyckadt för resten!?) uttrycker sig. Om femtio år!” (*Brev 1917-1949*, s. 203.)²⁰ Och så här formulerar han sig i *Nya vakten* (s. 88):

Jag var naiv nog att tro, att en ung och dristig människa skulle en gång möta mig och räcka mig handen till bundsförvandtskap. Det kommer jag icke att upplefva – men mitt verk skall upplefva det.

Om man ska sätta tilltro till vad han skriver i sitt litterära verk och i sin privata korrespondens fick Vilhelm Ekelund aldrig själv uppleva någon vidare stark gemenskap med människorna i samtiden. Det dominerande tillståndet kom för honom att bli ensamhet – den ljuva och nödvändiga men också sönderslitande ensamheten. Gemenskap syntes honom endast möjlig, och eftersträvansvärd, med de stora föregångarna – i det som han har kallat ”en form af umgänge och bundsförvandtskap i idéens lif, som skulle omintetgjorts för mig i den vanliga umgängeslusten – och därför måst tillintetgöra denna.” (*Ars magna*, s. 111.) Men han upphörde aldrig att tro att hans egna ord skulle leva kvar – som brev från en svunnen epok eller som en plats för eftertanke och begrundan, ja kanske rentav för en sorts *gemenskap* – ty:

Där mänskoandes ensamhet uttryckt sig – i frågestyrka, i bildningshåg –: där skall förr eller senare bilda sig en gemenskaps- och samlingsplats. (*Ibid.*, s. 120.)

På den här punkten skulle historien komma att ge honom rätt. Göran Hägg skriver i sin svenska litteraturhistoria att Ekelund förvisso alltid bara har engagerat en begränsad läsekrets, men att ”alla dödförklaringar har omintetgjorts av lärjungarnas fortsatta entusiasm”.²¹ Och så är väl också fallet: Ekelunds verk må ligga bortom de litterära allfarvägarna, det utgör samtidigt en ”gemenskaps- och samlingsplats” till vilken åtskilliga ensamma vandrare har hittat fram.

²⁰ K.-A. Svensson (1958, s. 26) poängterar samma sak när han skriver att ”ingen svensk författare har varit fastare övertygad än Ekelund, framför allt under hans senare år, om att han icke skrev för stunden, icke för året, utan för framtiden.”

²¹ Göran Hägg, *Den svenska litteraturhistorien*, Stockholm 1996, s. 390.

Litteraturförteckning

- Aronsson, Mattias. 2009. "Vilhelm Ekelund och den fransk-italienska kultursfären. Några nedslag i de tidiga prosaverken – från *Antikt ideal* (1909) till *Attiskt i fågelperspektiv* (1919)". I: *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*. Uppsala: Svenska litteratursällskapet (årgång 130: 2009), s. 85-101.
- Bloom, Harold. 2001. *Hur du ska läsa, och varför*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Delblanc, Sven. 1960. "Esse – videri. Idéhistoriska anteckningar till ett motiv hos Vilhelm Ekelund". I: *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning*. Uppsala: Svenska litteratursällskapet (årgång 81: 1960), s. 102-112.
- Ekelund, Vilhelm. 1922. *Sak och sken*. Stockholm: Bonniers.
- Id.* 1930. *Lyra och Hades*. Stockholm: Bonniers.
- Id.* 1935. *Det andra ljuset*. Stockholm: Bonniers.
- Id.* 1939. *Elpidi*. Hälsingborg: Demokraten.
- Id.* 1943. *Atticism – humanism*. Hälsingborg: Demokraten.
- Id.* 1953. *Nya vakten*. Hälsingborg: Vilhelm Ekelundsamfundet.
- Id.* 1954. *Ars magna*. Hälsingborg: Vilhelm Ekelundsamfundet.
- Id.* 1957. *In silvis cum libro*. Hälsingborg: Vilhelm Ekelundsamfundet.
- Id.* 1968. *Brev 1896-1916*. Lund: Gleerup & Vilhelm Ekelundsamfundet.
- Id.* 1970. *Brev 1917-1949*. Lund: Gleerup & Vilhelm Ekelundsamfundet.
- Id.* 1983 [1909; 1912]. *Antikt ideal. Båge och lyra*. Lund: Liber.
- Id.* 1991 [1923]. *Böcker och vandringar. Från studie-år i Tyskland*. (Facsimile av 2:a uppl., innehållande *Tyska utsikter*.) Lund: Ellerströms.
- Id.* 1994 [1918; 1919]. *Metron. Attiskt i fågelperspektiv*. Lund: Ellerströms & Vilhelm Ekelundsamfundet.
- Id.* 1999 [1914, 1915, 1916]. *Nordiskt och klassiskt. Veri similia I-II*. Lund: Ellerströms.
- Id.* 2004. *Samlade dikter I-II*. Stockholm: Atlantis.
- En bok om Vilhelm Ekelund*. 1950. Forsström, Axel & Svensson, K. A. (red). Lund: Gleerup.
- Hägg, Göran. 1987. "Individ och gemenskap i svensk litteratur". I: *Svensk tidskrift* (1987: 4-5), s. 276-291.
- Id.* 1996. *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

- Klein, Walter. 1950. "Minnesbild av Vilhelm Ekelund". I: *En bok om Vilhelm Ekelund*. Forsström, Axel & Svensson, K. A. (red). Lund: Gleerup, s. 69-87.
- Landgren, Bengt. 1971. *Ensamheten, döden och drömmarna. Studier över ett motivkomplex i Gunnar Ekelöfs diktning*. Uppsala: Studia litterarum Upsaliensia.
- Linder, Erik Hjalmar. 1952. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. (Femte delen: fyra decennier av nittonhundratalet.)* Stockholm: Natur och Kultur.
- Ljung, Per Erik. 1980. *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen*. Lund: LiberLäromedel.
- Montaigne. 1923. *Blad ur Montaignes essaier*. (Urval och översättning jämte inledning av G. Åman-Nilsson.) Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Norlind, Ernst. 1950. "Vilhelm Ekelundsminnen". I: *En bok om Vilhelm Ekelund*. Forsström, Axel & Svensson, K. A. (red). Lund: Gleerup, s. 28-30.
- Olsson, Anders. 1996. *Ekelunds hunger*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Svensson, Karl Alfred. 1958. *Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922-1949*. Lund: Gleerup.
- Vulovic, Jimmy. 2009. *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*. Stockholm: Carlsson.
- Werin, Algot. 1960. *Vilhelm Ekelund 1880-1908*. Lund: Gleerup.

HÖGSKOLAN
DALARNA

Högskolan Dalarna, 791 88 Falun. Telefon 023-778000. www.du.se